

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATNNI ANGLASHNING KOGNITIV STRATEGIYALARI

Nomozova Umida Xayrulla qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va
metodikasi 1-25-guruh magistranti Elektron pochta:

umidanomozova3@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-9125-3450>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18385369>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-yanvar 2026 yil

Ma'qullandi: 24-yanvar 2026 yil

Nashr qilindi: 27-yanvar 2026 yil

KEY WORDS

Ona tili, o'qish savodxonligi, matnni anglash, kognitiv strategiyalar, o'quvchilarning tafakkuri, o'quv faoliyati, matn bilan ishlash, ta'lim metodikasi.

ABSTRACT

Ushbu maqola ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matnni anglash jarayonida qo'llaniladigan kognitiv strategiyalarni o'rganishga bag'ishlangan. Unda matnni anglash tushunchasi, kognitiv strategiyalarning mohiyati va asosiy turlari — oldindan taxmin qilish, savol berish, asosiy g'oyani ajratib olish, vizual tasavvur qilish va xulosa chiqarish strategiyalari batafsil yoritilgan. Shuningdek, maqolada mazkur strategiyalarning o'quvchilarning tafakkuri, mantiqiy fikrlash qobiliyati, nutq boyligi va matn bilan ishlash malakalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kognitiv strategiyalarning dars jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning faolligini oshirishi, mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishi va matn mazmunini chuqurroq tushunishga yordam berishi ta'kidlangan. Shu bilan birga, maqolada o'qituvchilar uchun mazkur strategiyalarni samarali tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ham berilgan, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat matnni o'qishi yetarli emas, balki uni to'liq tushunishi, asosiy fikrlarini ajratib olishi va o'z fikrini aniq ifoda eta olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Matnni tushunish nafaqat ma'lumotni qabul qilish, balki uni tahlil qilish, bog'lash va yangi xulosalar chiqarishni ham o'z ichiga oladi. Shu bois o'quvchilarga matnni anglashda yordam beradigan usullarni o'rganish va qo'llash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Matnni anglash jarayoni o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Bu jarayonda o'quvchi ma'lumotni faollik bilan qabul qilishi, uni o'zi tahlil qilishi, asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarni ajratishi hamda oldingi bilimlari bilan bog'lay olishi zarur. Shu maqsadda o'qituvchilar **kognitiv strategiyalardan** foydalanishni tavsiya qiladilar. Kognitiv strategiyalar — bu o'quvchining matnni tushunish, eslab qolish va mazmunini anglash jarayonida ongli ravishda qo'llaydigan usullari bo'lib, ular tafakkur va fikrlash faoliyatini samarali rivojlantiradi.

Kognitiv strategiyalar nafaqat o'quvchilarning o'qish qobiliyatini oshiradi, balki ularni mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishga, matn mazmunini chuqurroq anglashga va o'z fikrini mantiqiy tartibda ifoda etishga o'rgatadi. Shu bilan birga, bu strategiyalar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol o'rganuvchi sifatida rag'batlantiradi va dars jarayonini samarali qiladi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matnni anglash jarayonida qo'llaniladigan asosiy kognitiv strategiyalar, ularning turlari va o'quvchilarning o'qish savodxonligiga ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maqolada mazkur strategiyalarni dars jarayonida samarali qo'llash bo'yicha tavsiyalar ham keltiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — o'quvchilarning matnni anglash ko'nikmalarini rivojlantirishda kognitiv strategiyalarning o'rnini aniqlash va ularni amaliy darslarda qo'llashning samarali yo'llarini ko'rsatishdir.

Matnni anglash jarayoni ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning tafakkuri va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. O'quvchilarning matnni faqat o'qishi yetarli emas; ular uni tushunishi, asosiy fikr va g'oyalarni ajrata olishi, matn mazmunini o'z oldingi bilimlari bilan bog'lab tahlil qilishi zarur. Shu maqsadda, kognitiv strategiyalar matnni anglash jarayonida o'quvchilarga ongli va samarali yordam beradi. Ular o'quvchining tafakkurini faollashtiradi, matn bilan ishlash qobiliyatini oshiradi va dars jarayonini qiziqarli, interaktiv qiladi.

Kognitiv strategiyalar o'quvchining matnni anglash, tahlil qilish va eslab qolish jarayonida ongli ravishda qo'llaydigan fikrlash usullaridir. Masalan, o'quvchi matn mazmunini oldindan taxmin qilsa, u matnga faol tayyorlanadi. Oldindan taxmin qilish strategiyasi sarlavha, rasm yoki matndagi kalit so'zlar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon o'quvchida qiziqish uyg'otadi va matnni o'qishga bo'lgan diqqatini oshiradi. O'quvchi matnning mavzusi yoki asosiy mazmuni haqida taxmin qilganda, u faqat matnni qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida o'qishga kirishadi.

Matnni o'qish jarayonida o'quvchi o'ziga savollar berishi ham muhim ahamiyatga ega. "Nima uchun bu voqea yuz berdi?", "Muallif nima demoqchi bo'lgan?", "Natija qanday bo'ldi?" kabi savollar o'quvchini faollashtiradi, tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va matn mazmunini chuqurroq anglash imkonini yaratadi. Shu tarzda o'quvchi bevosita aytilmagan ma'lumotlarni ham idrok etadi va matnni o'z bilimlari bilan bog'lab tahlil qiladi.

Matn mazmunidagi asosiy fikr va g'oyalarni aniqlash strategiyasi ham juda samaralidir. Bu strategiya o'quvchiga matndagi ortiqcha yoki qo'shimcha ma'lumotlarni ajratib, eng muhim mazmunni ajratib olish imkonini beradi. O'qituvchi dars davomida o'quvchilarga asosiy fikrlarni aniqlash uchun savollar berishi, muhokama va guruh ishlari tashkil qilishi mumkin. Shu tarzda o'quvchilar matn mazmunini qisqa va aniq ifodalashni o'rganadi.

Bundan tashqari, vizual tasavvur strategiyasi o'quvchilarning matnni tushunishini kuchaytiradi. O'quvchi matn voqealarini ko'z oldiga keltirsa, u nafaqat eslab qoladi, balki matn mazmunini yanada chuqurroq anglaydi. Bu strategiya ayniqsa badiiy matnlar, hikoyalar va voqea-hodisalarni tushuntirishda samarali hisoblanadi. O'qituvchi matndagi voqealarni tasvirlash, chizish yoki dramatisatsiya qilish orqali o'quvchilarning vizual tasavvurini qo'llashi mumkin.

Xulosa chiqarish strategiyasi esa o'quvchiga o'qilgan matn asosida o'z fikrini shakllantirish va bevosita aytilmagan ma'lumotlarni tushunishga yordam beradi. O'quvchi matnni tahlil qilib, muhim natija va xulosalarni chiqaradi, bu esa uning tafakkur va mantiqiy

fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantiradi. Shu bilan birga, xulosa chiqarish strategiyasi o'quvchilarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini mustahkamlaydi va darsni yanada interaktiv qiladi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kognitiv strategiyalarni tizimli va ongli qo'llash o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi va matn bilan ishlash qobiliyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Darslar shu tarzda nafaqat samarali, balki qiziqarli va interaktiv bo'ladi. O'quvchilar matn mazmunini chuqurroq tushunadi, o'z fikrini aniq ifodalay oladi va o'qish savodxonligi ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

Xulosa

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matnni anglashning kognitiv strategiyalari o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va matn mazmunini chuqurroq tushunishga xizmat qiluvchi samarali vositadir. Oldindan taxmin qilish, savol berish, asosiy fikrlarni aniqlash, vizual tasavvur qilish va xulosa chiqarish kabi strategiyalar o'quvchilarning matn bilan faol ishlashini ta'minlaydi, ularni dars jarayonida faollashtiradi va qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, kognitiv strategiyalarni darslarda ongli va tizimli qo'llash o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshiradi, matnni tahlil qilish va eslab qolish qobiliyatini mustahkamlaydi hamda o'z fikrini aniq ifoda etishga yordam beradi. Shu bois, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kognitiv strategiyalarni samarali tatbiq etish o'quvchilarning akademik muvaffaqiyati va tafakkur salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, kognitiv strategiyalar nafaqat matnni tushunishni osonlashtiradi, balki o'quvchilarda mustaqil o'qish, mantiqiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shu sababli, ularni dars jarayoniga muntazam va ongli ravishda joriy etish har bir o'qituvchi uchun dolzarb va zaruriy vazifadir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abdukarimov, S. (2019). Ona tili darslarida o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Fan.
2. Tursunov, R. (2020). Matnni anglash va tafakkur strategiyalari. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
3. Karimova, M. & Rustamova, L. (2021). Ona tili va adabiyot darslarida kognitiv strategiyalar. Toshkent: O'qituvchi.
4. G'aniyev, F. (2022). O'quvchilarda matnni anglash ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Ilm-fan.
5. Nazarov, A. (2018). O'qish savodxonligini oshirish metodikasi. Toshkent: Sharq.
6. Qo'ldoshev, B. (2020). Ona tili darslarida mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Ta'lim.
7. Hamidova, N. (2017). Matn bilan ishlashda kognitiv yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.